۵۱. رؤیت هلال (۱۴۰۱/۱۲/۰۷)

۵۱. رؤیت هلال (۱۴۰۱/۱۲/۰۷) سال تحصیلی (۱۴۰۲-۱۴۰۱) - یکشنبه، ۰۷ اسفند ماه ۱۴۰۱ موضوع : قرائن عدم موضوعیت یقین در وجوب روزه ماه مبارک

- پیش‌گفتار(چکیده)
- تکمله بررسی عبارت نهایة النهایه
- دلالت تعبیر «فإذا كانت متغيمة فأصبح صائما» بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم
- قرائن داخلیه بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم
- قرائن داخلیه بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم
  - الف) وإن شهد عندك شاهدان مرضيان بأنهما رأيا هلال شوال قبل ثلاثين يوما
  - ب) فإن كان من شهر رمضان

پیش‌گفتار(چکیده)

موضوع اصلی:
قرائن عدم موضوعیت یقین در وجوب روزه ماه مبارک

موضوعات فرعی:
نقد و بررسی دیدگاه کتابهای نهایة النهایه و منتقی الاصول در موضوعیت یقین برای وجوب صوم شهر رمضان
شواهد و قرائن روائی دال بر عدم موضوعیت یقین

تکمله بررسی عبارت نهایة النهایه

روایت دوم این بود:

> **محمد بن الحسن باسناده عن علي بن مهزيار، عن محمد بن أبي عمير، عن أبي أيوب وحماد، عن محمد بن مسلم، عن أبي جعفر عليه السلام، قال: إذا رأيتم الهلال فصوموا، وإذا رأيتموه فأفطروا، وليس بالرأي والا بالتظني ولكن بالرؤية الحديث[1]**

از دیروز دو نکته ماند؛ یکی عبارتی بود که از نهایة النهایه خواندم. عبارت ایشان به این صورت بود:

> **قوله: و انّه لا بدّ في وجوب الصوم و وجوب الإفطار: يعني انّ حكمي الصوم و الإفطار غير متوجهان إلى واقع الرمضان و واقع الشوال، بل إلى المعلوم منهما، على أن يكون العلم دخيلا في الموضوع، فتكون قضية اليقين لا يدخل فيه الشك منزلا على حقيقته، من عدم الدخول الخارجي الوجداني دون التنزيلي التعبدي، فانّ ما أخذ في موضوعه القطع لا يعقل دخول الشك فيه، بل هو: امّا قطعي الثبوت أو قطعي الانتفاء، من غير أن يكون له حالة ثالثة[2]**

«من عدم الدخول الخارجي الوجداني دون التنزيلي التعبدي»؛ من «عدم دخول» را دخول شهر مبارک معنا کرده بودم، و حال اینکه قبل و بعدش محفوف به دو قرینه واضحه است؛ یعنی عدم دخول شک، نه عدم دخول شهر رمضان.

«... غير متوجهان إلى واقع الرمضان»؛ نمیدانم در قلم ایشان «الرمضان» آمده یا تایپیست اشتباه کرده است. ظاهراً ل نمیگیرد.

شاگرد: غیر متوجهین هم همین باید باشد.

استاد: بله.

«و واقع الشوال، بل إلى المعلوم منهما، على أن يكون العلم دخيلا في الموضوع، فتكون قضية اليقين لايدخل فيه الشك»؛ که در مکاتبه بود، «منزل علی حقیقته»؛ یعنی واقعاً شک در یقین داخل نمی‌شود. **«من عدم الدخول»**؛ یعنی عدم دخول شک، **«الخارجي الوجداني دون التنزيلي التعبدي»**؛ نه اینکه تنزیلا و تعبدا شک داخل در یقین نباشد و یقین تنزیلا ادامه پیدا کند. **«فانّما أخذ في موضوعه القطع لا يعقل دخول الشك فيه»؛** بیبینید از قبل و بعد روشن می‌شود که منظور از دخول، دخول شک است. بنابراین تذکری که فرمودید صحیح است. **«بل هو: امّا قطعي الثبوت أو قطعي الانتفاء، من غير أن يكون له حالة ثالثة».**

تذکر دوم ادامه عبارت ایشان در نهایة النهایه است. فرمودند:

> **انّ الحكم الذّي أفيد في كلّ شيء حلال، محدود بحد و هو خاص العلم بالحرمة، و ينتهي و ينفد عند العلم. و ما لم ينته إلى ذلك فهو على حليته. و حيث انّ من الواضح: انّ الحكم الواقعي لا يكون محدودا بحد العلم، فلا بدّ أن تكون القضية المغياة بالعلم بالخلاف، امّا حكم ظاهري فقط، مسوقا لبيان الحكم في مجهول الحل و الحرمة، أو مختلطا من الحكم الواقعي و الظاهري[3]**

تا اندازه‌ای که من می‌فهمم این اصلاً ربطی به بحث ما ندارد. یعنی به‌هیچ‌وجه حکم ظاهری و مطالبی که در اینجا گفتند، به مکاتبه مربوط نمی‌شود. چون آن استدلال دیگری برای مرحوم آخوند است. اصلاً دو استدلال در دو فضا است. مرحوم آخوند ابتدا استدلال بر استصحاب را برای مکاتبه آوردند؛ الیقین لایدخل فیه الشک؛صم لرؤیته و افطر لرؤیته؛ این تمام شد. اما یکی دیگر از ادله استصحاب «قوله کل شیء لک حلال و کل شیء لک طاهر حتی تعلم انه قذر» است. بعد از این «حتی تعلم» برای استصحاب استظهار می‌کنند. صاحب کفایه می‌گویند اگر من بگویم «کل شیء طاهر حتی یلاقی النجاسة»، خیلی فرق دارد تا اینکه بگویم «کل شیء طاهر حتی تعلم انه نجس». اگر آن بود، ربطی به استصحاب نداشت. اما وقتی می‌گوید «حتی تعلم»، مستقیماً نمی‌خواهد استصحاب را بگوید اما غایتش حکم استصحاب استفاده می‌شود. این فرمایش آخوند است. ایشان در این مناقشه می‌کنند.

شاگرد: درست است که استدلال مربوط به امر دیگری است. اما مرحوم ایروانی تصدیق می‌کنند که اگر غایت علم شد، مغیی حتماً حکم ظاهری است. خب در «لاتنقض الیقین بالشک ولکن انقضه بیقین آخر» هم غایت علم شده است.

5:38

استاد: بین اینکه غایت، علم باشد و اینکه علم جزء الموضوع باشد، فرقی نیست؟

شاگرد: فرق هست ولی من «انقضه بیقین آخر» را عرض می‌کنم.

استاد: «انقضه» که غایت نیست. «حتی تعلم» غایت شده است. ایشان با صاحب کفایه شروع به مناقشه می‌کنند در اینکه چرا ایشان از «حتی تعلم» استفاده استصحاب کرده‌اند. اصل اشکال ایشان هم این است. می‌گویند استصحاب باید به‌عنوان حالت سابقه باشد. اگر شما از «حتی تعلم»، ادامه حکم سابق را استفاده کنید، ادامه حکم سابق و اینکه حکم لاحق موافق حکم

سابق باشد، غیر از این است که لاحق به عنایت ادامه سابق باشد. اصل اشکال ایشان به صاحب کفایه این است. بنابراین آن جا نمی‌خواهند بگویند وقتی غایت بیاید علم، جزء موضوع می‌شود. اصالً فضای دیگری از بحث است. اما در ما نحن فیه صحبت از استظهار از مکاتبه است و خلاص. ربطی به حد و غایت ندارد.

شاگرد: این ادعا و کبرای کلی که کسی بگوید هر وقت غایت علم بود... .

استاد: اینکه ربطی به بحث ما ندارد. در بحث ما مگر غایت هست؟

شاگرد: «لاتنقض الیقین بالشک» تا زمانی است که یقین دیگر بیاید.

استاد: کلام ایشان اصلاً در «لاتنقض» نیست. بحث ایشان در «حتی تعلم» است.

شاگرد: می‌خواهم بگویم آن مناط همین‌جا هم بیاید. چون می‌فرماید غایت که حکم مستقل نیست. دارد محدوده را معین می‌کند. «کل شیء لک حلال حتی تعلم انه حرام» حد آن را تعیین می‌کند. در این‌جا هم «لاتنقض الیقین بالشک ولکن انقضه بیقین آخر»، حد مغیی را تعیین می‌کند.

استاد: ببینید درجایی‌که غایت، حکم قبلی را مقید نمی‌کند، چون علم، جزء موضوع نبوده است. این کبری شامل مانحن فیه نیست. مثال دیگر را عرض کنم؛ الخمر نجس، معلوم الخمریة نجس. این‌جا با «حتی تعلم» فرق ندارد؟ می‌گوییم «کل شیء لیس بخمر حتی تعلم انه خمر». یک وقت می‌گوییم «المعلوم الخمریة نجس» این‌جا که دیگر نمی‌توانیم بگوییم غایت هست. غایت نیست. علم جزء الموضوع شده. و لذا خمر واقعی واقعاً نجس نیست. چون علم جزء الموضوع شده است.

اینکه ایشان علم را جزء الموضوع قرار داده‌اند، با وجود توضیحاتی که آقایان فرمودید، هنوز برای من روشن نیست که خالصه با تصریح این اجله در اینکه علم جزء الموضوع است و موضوعیت دارد، چطور می‌خواهیم حکم ثبوتی را بیاوریم؟ دو نوع جزء الموضوع داریم؟ اگر دو جور جزء الموضوع داریم که منافاتی با استصحاب ندارد. شما باید جزء الموضوع بودن علم را طوری معنا کنید که لازمه‌اش این باشد «المجال للاستصحاب اصلاً». و الاّ شما جزء الموضوع را طوری معنا کنید که لازمه‌اش «فلا مجال اصلاً» نباشد، صحیح نیست. عرض من این است. لذا عرض می‌کنم که مقصود آنها روشن است. آنها جزء الموضوع که می‌گویند همین است که ما سال‌ها شنیده‌ایم. در کتاب‌های اصول ده‌ها بار برخورد کرده‌ایم؛ اینکه علم وقتی جزء الموضوع است، اگر علم نباشد، حکم واقعاً نیست. نه اینکه ما بخواهیم جزء الموضوع بودن آن را به‌گونه‌ای بیاوریم.

شاگرد: منظور از علم چیست؟ یعنی ولو علمی باشد که از نجوم باشد؟

استاد: مقصود از علم، رؤیت است.

شاگرد: اگر رؤیت باشد همان فرمایشی می‌شود که همه دارند. اگر یقین را به‌معنای رؤیت فعلی بگیریم، اینها می‌گویند رؤیت فعلی است. کسی هم که گفته «صم للرؤیة و افطر للرؤیة» استصحاب نیست، مقصودشان همین است. چون رؤیت شرط است. حال شما آن را رؤیت فعلی بگیری ای رؤیت را طریق به بعد خاص بگیری. این اشکال احتیاط شما را چطور جواب می‌دهند؟ مشهور از روایت معمر به این صورت برداشت می‌کرد که چشم غیر مسلح را می‌گوید. آنها می‌گفتند «لاشک و لاشبهة» به بعد خاصی نرسیده است.

استاد: در مرسلات گفتند چون رؤیت جزء الموضوع است، بر امام معصوم هم واجب نیست. ایشان تا آن جا رفتند.

شاگرد: رؤیت فعلی.

استاد: نه، جزء الموضوع بودن مهم است. وقتی جزء الموضوع شد، تصریح کردند که واقعاً وجوب نیست. دیگر بالاتر از این میخواهید؟!

شاگرد: کسانی که طریق به بعد خاص میگیرند چطور میگویند؟

استاد: وقتی طریق میگیرند، دیگر جزء الموضوع نیست. موضوع، آن است. نه اینکه یقین جزء الموضوع باشد.

شاگرد: مقصود من این است که کسانی که گفتند یقین جزء الموضوع است، مخصوصاً در همان عبارتی که از منتقی خواندید که اصحاب گفته‌اند یقین داخل است. این معلوم است مراد یقینی است که در «صم للرؤیة و افطر للرؤیة» برایش مصداق آمده است. نه یقینی مانند معلوم الخمریة. یعنی موضوع دخول شهر و وجوب چیست؟ رؤیت با چشم مسلح، حالا ای رؤیت فعلی ای رؤیتی که طریق به بعد خاص است.

استاد: عبارت منتقی این بود: «والقرينة على ذلك هو تواتر الاخبار على اعتبار اليقين بدخول رمضان في صحة الصوم[4]».

شاگرد: یعنی همین یقین‌هایی که بعدش گفته «صم للرؤیة و افطر للرؤیة».

استاد: «وبذلك تكون أجنبية بالمرة عن الاستصحاب».

شاگرد: یعنی اینکه میگوید «صم للرؤیة» به این معنا نیست که عدم شعبان را استصحاب کرده‌اید. بلکه چون رؤیت است. حالا ای رؤیت فعلی ای طریقی.

استاد: خب این یعنی «لامجال للاستصحاب اصلاً»؟ این لازمه‌اش میشود ای نمیشود؟ من این را عرض میکنم. یک چیزی را میگویند و بعد بر آن متفرع میکنند «لامجال للاستصحاب». پس منظور ایشان چه چیزی بوده که این تفریع را کرده‌اند؟

شاگرد: لامجال للاستصحاب، از این باب است که این روایت نمیخواهند استصحاب را بگویند. این روایات میگویند «الیقین لایدخله الشک»، موضوع رؤیت است.

استاد: یعنی قطع داریم که ماه مبارک نیست. «لان الاستصحاب بلحاظ الحكم الشرعي و المفروض العلم بعدمه».

شاگرد۲: عدم حکم شرعی.

استاد: پس احتیاط میکنیم چون احتمال میدهیم. نه اینکه علم به عدمش داریم.

شاگرد۲: شک داریم که ماه مبارک هست، این ملازم این است که یقین داریم حکم وجوب نیست.

استاد: یقین داریم که حکم وجوبی نیست؟ احتمال میدهیم که هست. یقین نداریم که حکم وجوب هست. نه اینکه یقین داریم حکم وجوب نیست. پس چرا حضرت فرمودند «کان من شهر رمضان»؟ یعنی با اینکه شهر رمضان بود روزه او باطل بود. یعنی متشرعه این را میگویند؟!

شاگرد: همانطور که بر حائض وجوب نیست، اگر در صحت صوم، علم به شهر شرط باشد، خب وقتی علم نیست، اصلاً بر صوم صحیح قدرت نیست.

> 15:04

استاد: حیض شرط الوجوب و جزء الموضوع است یا شرط الواجب است؟ وضو شرط الواجب است. وقتی وضو ندارید نماز بر شما واجب است، اما تنها باید وضو بگیرید. غسل شرط الواجب است یا شرط الوجوب است؟ مانعیت حیض برای اصل الوجوب است یا مانعیت صحت است؟

شاگرد: اصل وجوب.

استاد: پس چرا باید قضا کند؟ در مستمسک پیرامون عبادات حائض بحث است. بحث خیلی دقیق و خوبی است. فعلاً روزه از حائض صحیح نیست. ولی باید قضا کند. یعنی فعلیت وجوب به‌نحوی‌که شرط الواجب را داشته باشد، ندارد.

شاگرد: حائض بر صومی که صحیح باشد قدرت دارد یا ندارد؟

استاد: مثل کسی که وضو ندارد، قدرت بر نمازی که صحیح باشد، دارد؟

شاگرد: او می‌تواند وضو بگیرد. اما حائض نمی‌تواند از خودش دفع کند.

استاد: در جوهره کار تفاوتی نمی‌کند. در این‌که باید چیزی را که از او فوت شده قضا کند، مشکلی نیست. اما در مانحن فیه روزه او در این‌که احتیاط کند چه مشکلی دارد؟

شاگرد: اگر علم به دخول ماه شرط باشد... .

استاد: شرط چه باشد؟

شاگرد: شرط صحت باشد.

استاد: پس «وقف له» یعنی شرط صحت بود؟! حضرت در خود روایت «وقف» را فرمودند. «وقع علی الیوم بعینه» چطور می‌شود؟! «لان الفرض وقع علی الیوم بعینه».

شاگرد: می‌فرمایند «انما وقع علی الیوم بعینه»، یعنی فقط بر امروز واقع است. یعنی اگر فرض کنید در ماه مبارک باید هر دو روز، یک روز روزه می‌گرفتیم، اگر روز اول را بگیریم دلیل نمی‌آید. چون «انما وقع علی الیوم بعینه» نیست. می‌تواند فردا دوباره بگیرد. «انما وقع علی الیوم بعینه» محمل است بر تفضل. حضرت می‌فرمایند تنها همین یک روز بود که می‌شد روزه امروز را بگیرد. لذا جای تفضل هست.

استاد: دراین‌صورت جواب زهری هم می‌شود؟ می‌گفت «کیف یجزی صوم التطوع عن الفریضة». بگویند تفضل هست! مجزی نیست ولی خدا قبول کرده.

شاگرد: مثلاً فرض بگیرید کسی نمی‌دانسته ماه مبارک است، ولی از وسط ماه مبارک روزه گرفته است، فضا به این سمت می‌رود که چون یک روز است و در این یک روز تنها می‌تواند همین کار را انجام داد و این فرد کاری نکرده که مطابق با آن باشد، لذا تفضل می‌کند.

استاد: وقوع تفضلی است؟! یعنی خدا به تفضل خودش....

شاگرد: وقوع که تفضل نیست. «انما وقع» یعنی چون تنها بر این روز واقع شده، جای این است که مجزی باشد. اگر اینطور نبود احتمال «لایجزی» هم بیشتر میشد.

استاد: یعنی چون این فرد قهرا وبدون تفضل بر سوم واقع شده، پس صوم تطوع مجزی است؟!

شاگرد۲: میخواهد احتمالی را مطرح کنند که برای اینجا باشد.

استاد: روایت باب شانزدهم که حضرت فرمودند «صوموا سرّاللّه، قبل ام سرّاللّه، قال سوم الشک»، تفضل سرّمیشود؟! اینکه خداوند صوم تطوع را قبول کند سرّمیشود؟! «من صام سوم الشک فرارا بدینه، فکأنما صام...»، بهمعنای تفضل است؟!

شاگرد: در همین باب روایتی است که میگوید روزه این روز فریضه است.

استاد: بله، «ان فرائض اللّه لاتودی باالتظنی».

شاگرد: یعنی هر کسی یک طرف را پایه قرار داده و روی آن توجیه میکنند.

استاد: ما باید روی مستلزمات جلو برویم. الآن عبارت شیخ مفید را ببینید. همین اجلّه وقتی در خانه عبارت شیخ مفید را میخوانند، ذهن آنها را تحریک میکند که این مطلب درست نیست؟! یا راحت جلو میروند؟! عبارت مقنعه مفید این بود که احتیاط این است که روزه بگیرد. عبارت روشن بود. کسی که در فضای این رفتوبرگشتها نیست، میفهمد که احتیاط سوم الشک، ارتکاز کل متشرعه است در اینکه امتثال امری را که شاید ماه مبارک است و بالفعل شده را امتثال میکند. نه اینکه چون یقین ندارید صومت باطل است، مگر اینکه خدا به تفضل خودش قبول کند.

شاگرد۲: آنها روایت معمر را چطور میفهمیدند؟

استاد: در آن جا صحبت شد که حضرت میگوید آن سفارشات خاصهای که برای صوم الشک هست؛ آن احتیاطهای اکید در وقتی که هوا صاف است، تحت عمومات احتیاط داخل است. نه اینکه اصل احتیاط نیست.

شاگرد۲: این استظهار حضرت عالی بود. اما آنها چه میفهمیدند؟

استاد: من عرض میکنم در روایت ابن خالد بهطور قطع همه اینطور گفتهاند: اینکه حضرت فرمودند روزهات را افطار نکن، اگر بعداً متبین شد که آن روز ماه مبارک بود؛ از بلد دیگری شهادت میدادند، خود امام علیهالسلام میفرمودند دیگر لازم است که تو روزه بگیری. یعنی وقتی من «ال» گفتم، این کار از آن بر میآید که آن احتیاط عمومی را –نه احتیاط خاص- داشته باشد.

شاگرد: کسی که رؤیت فعلی را میگوید فرمایش شما را چطور جواب میدهد؟

استاد: ایشان با حکومت درست میکردند.

شاگرد: بله، استصحاب هم که نمیآید. اگر رؤیت را طریقی بگوید، همان بعد خاص میشود. بعد خاص هم همانی است که من با چشم غیرمسلح ببینم. خب اگر به این صورت باشد، «العلة و الشبهة» که بعد خاص حاصل نشده است. این مقصود او بوده است. منافاتی هم با احتیاط ندارد.

23:04

استاد: در اینجا قطعاً منافات دارد. یعنی کسی که می‌گوید بعد خاص نشد، می‌گوید واقعاً وجوب نیست.

شاگرد: منظور من این است که اگر احتیاط بگوید کاشف از این است که بعد خاص بوده و ما آن را درک نکرده‌ایم. ولی اگر واقعاً با چشم عادی دیده نمی‌شده بعد خاص نیست. مقصود من این است که این اجلّا مانند همه حرف می‌زنند. حالا ای آنهایی که رؤیت فعلی می‌گویند ای کسانی که رؤیت را طریق به بعد خاصی می‌دانند. طبیعتاً طبق فرمایش آنها نه احتیاط می‌آید و نه استصحاب. جایی هم که می‌آید به‌خاطر خدشه در صغرای آن است.

استاد: این واژه‌ای که علماء به کار برده‌اند «الیقین داخل فی موضوع حکم الصیام»، این دخول را چطور معنا می‌کنید؟ این هنوز برای من واضح نشده است.

شاگرد: ای رؤیت فعلی داخل است ای رؤیت طریقی. اگر فعلی است یعنی رؤیت حسی است. اگر طریقی است یعنی بعد خاص.

استاد: اگر نباشد چه؟

شاگرد: اگر نباشد یعنی دیگر حکمی هم نیست.

استاد: شما می‌خواهید یقین را طریقی کنید.

شاگرد: نمی‌خواهم یقین را طریقی کنم، عرض من این است که اینکه اصحاب می‌گویند یقین هست، منظور یقینی است که در «صم للرؤیة» آمده است. لذا آنها ای فعلی معنا می‌کنند ای طریقی. هر طور معنا کنند در هیچکدام استصحاب نیست.

استاد: ایشان می‌گویند رؤیت را به یقین تبدیل کرده‌اند. به جای رؤیت، یقین گذاشته‌اند. بعد می‌گویند حالا که یقین آمده، یقین جزء الموضوع است، و چون جزء الموضوع است پس شک که آمد قطعاً موضوع نیست. این را معنا کنید.

شاگرد: یعنی کلام امام را برعکس کرده‌اند.

استاد: در رؤیت که شک ما می‌آید. استصحاب مطرح است. ایشان می‌گویند وقتی شک داریم قاطع هستیم که نیست.

شاگرد: کلام امام برعکس شد. امام که گفتند الیقین لایدخله الشک، بعد صم للرویه. آنها هم که می‌خواهند یقین را توضیح بدهند می‌گویند موضوع یقین است. «لایدخله الشک». یعنی عدم رؤیت.

شاگرد۲: چه کسی می‌گوید یقین همان رؤیت است؟ موضوع یقین به رؤیت است، نه رؤیت. یعنی وصف نفسانی شما جزء الموضوع است. ایشان می‌خواهد بگوید که به این صورت نیست.

استاد: تا اندازه‌ای که در ذهن من هست؛ استصحاب با شک می‌آید. درست است که وقتی یقین هست، شک نیست. اما اگر مقصود صرف این باشد باز هم مجالی برای آن هست. اینکه شما لامجال را متفرع بر این کنیم که یقین جزء الموضوع است، با مقصودی که آنها در در مکاتبه قاسانی دارند، جور در نمی‌آید. به ذهن می‌زند که آنها می‌خواهند بگویند وقتی شک هست، قطعاً وجوب صوم

نیست. نه اینکه در نهایت وجوب را به‌گونه‌ای بیاورند و بخواهند با تحلیل‌های دیگر آن را درست کنند.

شاگرد: اینجا که می‌گویند قطعاً وجوب صوم نیست، آیا ملازمه با این دارد که شهر هم داخل نشده است؟

استاد: عباراتشان که این بود: شهر واقعی، رمضان واقعی.

شاگرد: شاید نتوان این را به آن‌ها نسبت داد.

استاد: برای حکم که می‌توان نسبت داد. اگر واقع شده بود که وجوب می‌آمد و احتیاط هم معنا داشت. استصحاب معنا داشت. به همین دلیل است که من عرض می‌کنم وقتی می‌گویند قطع به عدم داریم، این قطع با وظیفه ظاهریه و مواردیکه از کلمات علماء سراغ داریم جور در نمی‌آید. لذا در مواردیکه حکم ظاهری باشد نمی‌گوییم جزء الموضوع است. وقتی قطع طریق به موضوع است، استصحاب و شک معنا دارد. اما وقتی جزء الموضوع واقعی است، دیگر قطع داریم.

---

[1] وسائل الشيعة - ط الإسلامية ج۷ ص۱۸۲

[2] نهاية النهاية في شرح الكفاية ج۲ ص۱۸۵

[3] همان

[4] منتقی الاصول ج۶ ص۱۲۱

دلالت تعبیر «فإذا كانت متغيمة فأصبح صائما» بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم

خب روایت دوم از باب سوم؛ حضرت فرمودند «لاباللرای و لاباالتظنی». ببینید این روایت در مانحن فیه سه چهار چیز دارد. اولین آنها این است؛ مرحوم اصفهانی بیان کردند که «اذا رایتم الهلال فصوموا»، «رایتموه فافطروا»، «لیس باللرای و لاباالتظنی»، رأی تظنی فایدهای ندارد، «ولکن باالرؤیة». یعنی وقتی رؤیت و یقین هست، صوم هست. وقتی رؤیت و یقین نیست، حکم صوم نیست. اینها را برای فرمایش خودشان آوردند. در همین باب روایتی داریم که با این معارض است. من در دو-سه بخش جمع این روایت با سائر روایات را دستهبندی کردهام. یکی اینکه یک روایت معارض با این است.

این روایت میگوید «لیس باالتظنی»، بلکه تنها به رؤیت است. همین روایت چهاردهم است.

> عن هارون بن خارجة قال: قال أبو عبد الله عليه السلام عُدّ شعبان تسعة وعشرين يوما، فإذا كانت متغيمة فأصبح صائما، وإن كانت مصحية وتبصرت فلم تر شيئا فأصبح مفطرا[1]

«عد شعبان تسعة وعشرين يوما»؛ وقتی شعبان برای تو صاف شد، بیست و نه روز بشمار، **«فإذا كانت متغيمة فأصبح صائما»؛** وقتی هوا ابری است روزه بگیر. **«وإن كانت مصحية»؛** اگر هوا صاف است **«وتبصرت فلم تر شيئا»؛** به افق نگاه کردی و چیزی ندیدی، «فأصبح مفطرا».

31:11

در روایت قبلی حضرت فرمودند «صم للرؤیة و لیس باللرای و التظنی»، اما در اینجا که حضرت میفرمایند وقتی هوا ابری است، مگر موضع تظنی نیست؟! یعنی حضرت امر میکنند؛ «ان کانت متغیما فاصبح صائما صوما باالتظنی». شما که ندیدید و نمیدانید. به صرف اینکه هوا ابری بود، حضرت فرمودند «فاصبح صائما». آن روایت هم میگوید «لیس باالتظنی»، در روایت دیگر

هست «ایاک و الشک»؛ مبادا سراغ شک بروید. خب این روایت می‌گوید بیست و نه روز بشمار، اگر هوا ابری بود به‌دنبال شک برو. روزه را بگیر و احتیاط را بکن.

شاگرد: ظنی یعنی با گمانه زنی نمی‌توان اثبات کرد. ولی در اینجا که حضرت می‌فرمایند اگر ابری بود روزه بگیر، یعنی هنوز برای تو محرز نیست که خلاف حالت سابقه شده باشد.

استاد: من نمی‌خواهم بگویم واقعاً معارضه هست. روی مبانی‌ای که عرض کردم بین اینها اصلاً معارضه ای نیست.

دیروز استصحاب را عرض می‌کردم؛ قاعده مقتضی و مانع باب‌دقّة المنطقیة از استصحاب جدا است. دیروز هم که عرض می‌کردم نمی‌خواستم بگویم یکی هستند. جلوتر عرض کردم. عرض من این بود که ما می‌توانیم از ادله استصحاب استظهاری بکنیم که بین قاعده متقضی و مانع و استصحاب، جامع برقرار شود. همه جامع‌ها جامع منطقی نیست، جامع غرضی هم می‌تواند باشد. صاحب کفایه گفته بودند که جامع غرضی دارد. در بسیاری از قواعد شرعیه ما می‌توانیم از روایات باب در جمع‌بندی، جامع غرضی کشف کنیم. چرا؟ چون شارع در مقام مدیریت امتثال با اغراض خودش کار دارد. نه این از نظر منطقی این قاعده با آن قاعده فرقی نداشته باشد. این قاعده از نظر منطقی با دیگری بابدقه متفاوت است. اما در غرضی که شارع از این روایات دارد، با هم جمع می‌شوند. شما از پنج روایت یک قاعده را استظهار کنید؛ جامع غرضی؛ که شامل استصحاب هم می‌شود. خب این کجایش مشکل دارد؟! من نمی‌خواهم بگویم روی مبانی آقایان یکی هستند. اینکه دیروز عرض کردم روی استظهاری است که از روایات استصحاب بود و بارها عرض کرده بودم.

شاگرد: یعنی اشکال به مرسلات است که رؤیت را فعلی می‌گیرد. والا در رؤیت طریقی هم می‌توانند بگویند که معارضه نیست. چون وقتی هوا ابری است شاید به آن بعد خاص رسیده باشد.

استاد: روی مبانی آنها معارضه را چطور درست می‌کنند؟

شاگرد: اگر رؤیت را طریق به بعد خاص بگیرد.

استاد: الآن ما می‌گوییم یقین جزء الموضوع است. مرحوم اصفهانی این را شاهد آوردند و فرمودند پس وجوب منوط به یقین شده است. اینها عبارت نهایه بود. می‌گویند چون حضرت فرمودند «لیس بالتظنی»، پس وجوب صوم منوط به یقین است. نه به ظن. عند الظن نقطع به اینکه وجوبی نیست.

شاگرد: خود عبارت در اینجا شاهد عرض من نیست؟ «لیس بالرای و التظنی و لکن بالرؤیة» یعنی تقابلی که مقابل ظن گذاشته رؤیت گذاشته است، یقین نگذاشته است.

استاد: در نهایة الدرایه اولین روایتی که مرحوم اصفهانی فرمودند همین روایت ما است. فرمودند: «فیه روایة عن ابی جعفر علیه‌السلام قال: اذا رایتم الهلال فصوموا و اذا رایتموه فافطروا و لیس بالرای و لا بالتظنی ولکن بالرؤیة». پنج-شش روایت را می‌آورند و دنبالهاش این را می‌فرمایند: «و علیه فیمکن ان یراد من الیقین فی قوله علیه‌السلام الیقین لا یدخله الشک، صم لرؤیته و افطر لرؤیته وه الیقین بدخول شهر رمضان المنوط به وجوب الصیام». تا آن جا که فرمودند «و مقتضی هذه الاانطه عدم وجوب صوم فی یوم الشک لا لتعبد بعدم دخول». این عبارت ایشان بود که مهم بود. الآن روی این مبنا من معارضه درست می‌کنم.

روی این مبنای عبارت مرحوم اصفهانی، آن روایت چه می‌گوید؟ این روایت می‌فرماید «لیس بالتظنی»، شما می‌فرمایید وجوب منوط به رؤیت است. آن روایت می‌گوید بیست و نه روز بشمار. اگر هوا ابری بود، اصبح صائما. یعنی احتمال وجوب هست؟! کجا گفته احتمال وجوب هست؟ هر کسی

این روایت را ببینید این را می‌فهمد که اگر هوا ابری بود احتیاط بکن. بگویی‌م متعبد هستی‌م.

شاگرد۲: در روایت اهل‌سنت هست که می‌گفتند روزه را بگیری چون ممکن است فردا از شهرهای اطراف خبر بیاورند ای قبل از زوال هلال دیده شود. بنابراین مصحح همان علم می‌شود. وقتی علم بیایی کفایت می‌کند.

استاد: یعنی «فاصبح صائما» صوم بالتظنی نیست؟

شاگرد: مثل کسی است که می‌خواهد روزه قضا بگیرد و تا ظهر چیزی نمی‌خورد و بعد نیت می‌کند. این هم مثل همان است. «اصبح صائما» یعنی صبح که می‌کنی چیزی نخور. باید صبر کنی تا ببینی کسی خبر نمی‌آورد.

استاد: یعنی اگر «اصبح صائما» به‌صورت ظاهر امر باشد، جایز هست که بخوری ای من؟ ما هستی‌م و این روایت. استظهار سلولی می‌کنی‌م. می‌توانند بخورد؟

شاگرد: نه

استاد: اگر مقدمه این است که شاید بعداً بیایی، چرا نتوانند بخورد؟! مصحح امر چیست؟ اگر احتیاط است که ایشان نمی‌خواهند با احتیاط جلو بروند. من همین را عرض می‌کنم.

شاگرد: باید از ظاهر دست برداری‌م.

استاد: باید بگویی‌م «اصبح» ندبی است. برای اینکه فعلاً صوم بالتظنی هست ای نیست؟ این اصلاً صوم هست؟

شاگرد: صوم هست ولی صومی که ذیل امر ماه مبارک باشد، نیست. چون علم نیست.

استاد: اصبح صائما یعنی روزه را بگیر. اما چه نیتی بکند؟ حضرت که نمی‌فرمایند نیت ماه مبارک را بکن. ما هم نمی‌خواهی‌م نسبت بدهی‌م. روشن است و هر متدینی می‌داند که به این معنا است که قصد وظیفه فعلیه بکن. روی جمعهایی که وقتی سؤال کردند و یادشان دادند به این صورت بود که قصد سیام شعبان بکند. ولی این روایت از آنهایی است که امر دارد به اینکه وقتی هوا ابری است روزه بگیر.

آن چه که عرض من این است، این است: آن روایت می‌گوید «لیس بالتظنی»، یعنی «ولکن بالرؤیة». امر برای این است. آن جا مصداق صوم بالتظنی هست ای نیست؟ اگر می‌گویی‌م نیست، هیچ. اما اگر کسی پذیرفت که اصبح صائما ظهور دارد در احتیاط در شهر؛ همانطور که خودتان فرمودید احتیاط برای این است که وجوب از صبح بوده. من اینکه بگویند یک دفعه واجب شد! وجوبهای بالفعل را عرض نمی‌کنم. وجوب نفس الامری را عرض می‌کنم که تازه به آن علم پیدا کرده‌ای‌م و از دیشب بود. اگر به این صورت بگویی‌م خود روایتی که می‌گوید «یمکن لنا ان نصوم بالتظنی و الشک»، «ایاک و الشک» می‌گوید وقتی بیست و نهم هوا ابری بود، روزه بگیر. شما جمع بین این دو روایت را چه می‌فرمایید؟ جمع عرفی؟ این روایت می‌گوید روزه بگیر، وقتی هوا ابری است. آن روایت می‌گوید «ایاک و الشک»، وقتی شک داری، روزه نگیر. روی مبنایی که من عرض کردم روشن است. من قبلاً مفصل از این بحث کردم. فعلاً روی مبنای آقایان که از روایت، موضوعیت یقین را استفاده می‌کنند، چه می‌گویند؟

> 41:10

شاگرد: آن روایت را تقیید میزنند به غیر متغیّم.

استاد: اگر تقیید بزنند که به نفع عرض من میشود. یعنی وقتی هوا ابری شد وجوب را پذیرفتهای که احتمالش هست. پس یقین جزء موضوع نبوده است. همین تقیید به یوم تغیم کاشف از این است که رؤیت جزء الموضوع نبوده است. یعنی احتمالش هست. و الّا اگر یقین جزء الموضوع بود؛ غیم هم یکی از مصادیق شک است. شما که میگویید «عند الشک نقطع بعدمه». تمام میشود. خود این قید مویدِ این است که یقین جزء موضوع نیست.

شاگرد: چه ملازمهای هست بین این که این علم در موضوع وجوب اخذ شده باشد، اما بگوییم ملازمه هم دارد با اینکه این علم دخیل در دخول شهر شرعی است؟ چه بسا بگویند من یقین کردهام که شهر شرعی داخل شده، پس واجب است روزه بگیری. دیگری میگوید هنوز برای من محرز نشده است، میگوییم پس یقین داری که بر تو واجب نشده است. اصبح صائما، بهعنوان وجوب نیست. یعنی روزه را بگیر ولی نه بهعنوان وجوب. چون یقین داری که واجب نیست. اما اگر بعداً معلوم شد شهر داخل شده، از ماه رمضان حساب میشود.

استاد: قطع داریم که وجوب نیامده. وقتی جزء الموضوع است وقتی بعداً ثابت شد، باز هم قطع داریم بر ما واجب نبوده است. چون شک داشتیم. چون یقین جزء الموضوع بود. من عبارت مرحوم آقای حلی را برای شما خواندم. ایشان میفرمایند: «وهذا بعيد للغاية ، بل يكاد يلذوق يقطع بعدم كون الرواية مسوقة لبيانه[2]»؛ این همان اول در ذهن من بود، من جرأت نداشتم که بگویم، فقط از باب عرض حال گفتم. اگر یاداتان باشد گفتم اینکه این روایات بخواهد یقین را به این صورت بگوید، در ذهن قاصر من، صفر ریاضی است. با اینکه احتمال خیلی بیعار است و همه جا میآید، ولی به گمان من در اینجا صفر است. عرض حال میکنم نه اینکه بگویم من درست میگویم. به گمانم فرمایش آشیخ حسین درست است. یعنی معلوم است که این روایت برای این نیست.

---

[1] وسائل الشیعه ج۷ص۱۸۵

[2] أصول الفقه (شیخ حسین حلّی)، ج۹،ص۱۱۱

قرائن داخلیه بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم

قرائن داخلیه بر عدم موضوعیت یقین در وجوب صوم

الف) وإن شهد عندك شاهدان مرضيان بأنهما رأياه فاقضه

این روایت دوم را باید در کنار روایت چهاردهم ببینیم؛ در اینجا می‌گوید «لیس بالتظنی» اما آن جا دارد با تغیم روزه بگیر. نکته دوم اینکه در همین باب در روایات قرائن داخلیه داریم برای اینکه مقصود از صوم و التظنی، بیانی که آقایان استفاده کرده‌اند –انطه صوم به یقین- نیست.

اگر آقایان این را بفرمایند لازمه این «إذا رأيتم الهلال فصوموا، وإذا رأيتموه فأفطروا، وليس بالرأي ولا بالتظني ولكن بالرؤية»، این است که اگر بعداً مشخص شد که هلال رؤیت شده بود، «فلایجب القضاء». لازمه استفاده آقایان این است. خودشان هم می‌گویند که حکم نیست. درحالی‌که در همین باب برعکس این استفاده آقایان در همین باب، قرینه داخلیه داریم. در روایت هشتم از همین باب حضرت فرمودند:

> **وعنه، عن الحسن، عن صفوان، عن منصور بن حازم، عن أبي عبد الله عليه السلام أنه قال: صم لرؤية الهلال، وأفطر لرؤيته، وإن شهد عندك شاهدان مرضيان بأنهما رأياه فاقضه.[1]**

این قرینه داخلیه یعنی چه؟ یعنی در کنار «صم للرؤیة» می‌فرمایند اگر معلوم شد «فاقضه». این دقیقاً یعنی یقین جزء الموضوع نیست. قرینه داخلیه روشن است. و الّا اگر یقین جزء الموضوع بود، باید عباراتی مثل این اعاظم را بگویند. بگویند «صم للرؤیة و افطر للرؤیة» اگر هم بعداً معلوم شد، هیچی. چون قطع داشتیم که وجوب نیست. اما نباید فوری کنارش بگویند اگر معلوم شد، قضا کن. خب من که شک داشتم؛ در شک هم قطع دارم که وجوب نیست! پس چرا امام در کنارش فوری می‌فرمایند «فاقضه». این قرینه داخلیه است.

---

[1] وسائل الشيعة - ط الإسلامية ج۷ص۱۸۳

ب) فإن کان من شهر رمضان

قرینه داخلیه دیگر «فان کان من شهر رمضان» است. بحثهای دیگر کنار برود. از ارتکاز ببینید. «کان من شهر رمضان»؛ چرا میگویند قضا کن؟ بهخاطر اینکه «کان من شهر رمضان». پس معلوم میشود که شهر رمضان بودن، وجوبش و قضائش منوط به یقین نشده است. اینها قرائن داخلیه است.

شاگرد: منظور از قرائن داخلیه، داخل باب است؟

استاد: داخل خود روایتی است که در همین باب است. باب بعدی وسائل، از نظر روایات مشابه همین باب است، اما صاحب وسائل دو عنوان کردهاند. چون ایشان دو باب آوردهاند، من میگویم از بیرون این باب. روایاتی در همین باب هست؛ قرینه داخلیه در همین باب است که داخل حدیث دال بر این است که مقصود ایشان درست نیست. و قرائن خارجیه ای هست که بعداً عرض میکنم.

شاگرد: از نظر حضرت عالی فرمایش منتقی و نهایة الدرایه یکی است؟

استاد: جوهره حرف یکی است. این تلاشهای کلاسی برای این است که تفرقهای بگذاریم. و الاّ وقتی حاضر میشوند که بگویند حرف شیخ درست نیست و ربطی به استصحاب ندارد، به همینها بر میگردد. و الاّ وقتی میگوییم «لامجال» یعنی تمام. صاحب کفایه و سه نفر شاگرد ایشان، جوهره حرفشان این است که مجالی برای استصحاب نیست. ولو صاحب کفایه تصریحی ندارند. خیلی فرق میکند. در جلسه ذیل عبارت مرحوم اصفهانی عرض کردم که ایشان به این سمت میرود که میشود. ولی اینکه جزء الموضوع است را به این صورت میفهمم.

> 50:15

شاگرد: چه چیزی در ذهن این آقایان بوده که میگویند یقین در دخول شهر اخذ شده است؟

استاد: بهعنوان طلبه هم مباحثهای شما عرض میکنم، در ذهن قاصر من از عبارات این بزرگواران روشن است که وقتی شک آمد دیگر حکم واقعی وجوب صوم نیست. اینها تلاشهایی است که آقایان میفرمایند. آن چه که من عرض میکنم این است که هر کسی این عبارات را بخواند و از این بحثها خالی الذهن باشد، از عباراتشان نفی وجوب واقعی را میفهمد. لذا دیروز تفکیک میکردم که وجوب ظاهری یا واقعی است، برای این بود که تذکر بدهم منظور آنها واقعی است و در عالم بحث با ظاهری خلط میشود. عرض من این است که فرمایش آقایان این است که وقتی شک دارید وجوب واقعی نیست. من از عبارتشان به این صورت میفهمم.

شاگرد: احتمال میدهید که شارع دو ارتکاز را در متشرعه جا گذاری کرده است؟ هم ارتکاز احتیاط را و هم این ارتکاز را که واقعاً وجوب صوم نیست.

استاد: کلمه واقعاً را قبول ندارم. در اینکه در متشرعه این دو ارتکاز را قرار داده که احتیاط، ممکن است و وجوب واقعی محتمل است، و اینکه وجوب فعلی قطعاً بر شما نیست، قبول دارم. اما اینکه بگویی وجوب واقعی نیست، تناقض است.

شاگرد: شیخ انصاری اصول عملیه را باز کرده است. و الاّ قبل از ایشان، علامه می‌فرمایی که حائض توجه خطاب ندارد. در خیلی از جاهایی که ما می‌گوییم حکم ظاهری نیست، می‌گویند که امر نیست.

استاد: ادله فقاهتی و اجتهادی که برای وحید بهبهانی است. اینکه یک اصطلاح پیدا شود غیر از این است که حرف نباشد. به حمل شایع می‌توانید دهها عبارت در کلمات فقها پیدا کنید. شبیه وقف معانقه که در مباحث قرائات عرض کردم. می‌گفتند چرا از قراء در نمی‌آید؟! ابوالفضل رازی وقف معانقه را در عالم قرائت آورده است. وقف معانقه که بوده اما اینکه اسم آن را وقف معانقه بگذارد او در آورده است.

شاگرد: تا زمانی‌که این اصطلاحات شکل نگیرد با هم خلط می‌شوند.

استاد: بینی و بین الله باعث تعجب در ذهن من طلبه است؛ اینکه الآن ما در اصول متأخر هستیم. بعد از همه این‌ها در کتاب اصول بخوانیم یقین، جزء الموضوع است! و حال اینکه وجوب بالفعل و مراتب فعلیت، مصطلح شده. آن وقت این جور عباراتی را بگوییم که لازمه‌اش این باشد که «فلا مجال للاستصحاب اصلاً»! نه اینکه روایت قاسانی دلالت ندارد. یک وقت است که می‌گوییم روایت، مربوط به استصحاب نیست، ولی مجالی برای استصحاب هست. اما آقایان جلوتر می‌برند. می‌گویند از اخبار متواتره معلوم می‌شود که نه تنها روایت قاسانی به استصحاب ربطی ندارد، بلکه در اینجا جای استصحاب نیست. چون قطع داریم.

شاگرد۲: این آقایان شاید بگویند حکم واقعی وجوب عند الشک نیست اما ملازمه ندارد که بگویند وقتی شک آمد شهر هم داخل نشده است. این دو با هم تفاوت دارد.

استاد: من قبول دارم که این ممکن است. اما با ارتکاز خود همین اعزه موافق است که بگویند ماه مبارک آمده... ؟!

شاگرد: ممکن است. لذا اگر بعداً یقین کردی که شهر داخل شده بود... .

استاد: چرا قضا می‌کنید؟

شاگرد: یعنی وجوب بعداً می‌آید.

استاد: این در عبارت آشیخ حسین حلی بود. فرمودند حکم مبدل می‌شود. چون آن روز شک داشتیم، قطعاً واجب نبود. اما بعد که معلوم شد... . این‌ها از مواردی است که می‌خواهد روی مبنا به هر نحوی بحث جلو برود. یک سؤال این است که در این‌صورت احتیاط شیخ مفید درست می‌شود یا نمی‌شود؟ «فراراً بدینه» درست می‌شود یا نمی‌شود؟

شاگرد: یک نحو انقیاد است.

استاد: اتفاقا انقیاد این است: «ایاک و الشک». چرا انقیاد آن طرف را می‌گیری؟ مگر انقیاد در امر نیست؟! شما می‌گویی قطعاً امر نیست. چطور می‌گویی از باب انقیاد است؟!

شاگرد: باید دایره انقیاد خیلی وسیع باشد.

استاد: خب چون باید داریه آن وسیع باشد، یقین جزء موضوع ثبوتی نیست. ما هم قبول داریم. وسعت انقیاد کاشف از این است که یقین، جزء الموضوع احکام نفس الامریه نمیشود تا بعد بگوییم نقطع و ال مجال للاستصحاب.

والحمد لله رب العالمین